
ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Отримано: 23 серпня 2021 року

Прорецензовано: 6 вересня 2021 року

Прийнято до друку: 20 вересня 2021 року

e-mail: vabek@i.ua

bytsko.nataliya@bsmu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-11(79)-46-49

Бебих В. В., Бицко Н. І. Лінгвопрагматичний потенціал пропріальної лексики у сучасній медичній термінології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 46–49.

УДК: 61.001.4:398.22

Бебих Валентина Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов,
Буковинський державний медичний університет
Бицко Наталія Іванівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов,
Буковинський державний медичний університет

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті висвітлено динамічні та еволюційні процеси утворення епонімічних термінів у сфері медицини у системах англійської та української мов. Метою роботи є систематизація медичних пропріативів на основі таких визначальних ознак, як денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості. Особлива увага приділяється дослідженню лексико-семантичних ознак та структурних особливостей медичних термінів з онімним компонентом. Окреслено шляхи виникнення пропріативів та способи формування пласту онімної медичної лексики. Досліджено процеси перетворення власних імен в загальні назви, відмінності пропріативів та апелятивів у функціях, властивостях та перекладі. Описано способи переходу оніма в апелятив та проаналізовано значення, яких набувають власні імена при трансформації у загальні назви.

Ключові слова: медична термінологія, власні імена, загальні назви, оніми, епонімічні терміни.

Valentyna Bebykh,
PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Bukovyna State Medical University

Natalia Bytsko,
PhD, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages,
Bukovyna State Medical University

LINGUOPRAGMATIC POTENTIAL OF PROPRIAL VOCABULARY IN MODERN MEDICAL TERMINOLOGY

The article deals with the dynamic and evolutionary processes of eponymous terms formation in medicine in the systems of English and Ukrainian languages. The aim of the work is to systematize medical propriatives on the basis of such defining features as denotative-characteristic, etymological-word-forming and functional features.

Methods and techniques adopted in onomastics and stylistics were used, such as: textual and stylistic analysis, classification of onomastic material, structural, etymological and word-formation analysis, analysis of variants of names, synthesis and identification of patterns.

The research focuses on lexical and semantic features and structural features of medical terms with an onymic component. The scientific research of domestic and foreign researchers on the presence or absence of a clear boundary between common and proper names is analyzed. The ways of origin of propriatives and ways of forming a layer of onymic medical vocabulary are outlined.

Based on the samples of eponymous terms in accordance with the fields of medicine, in particular rheumatology and neurology, anatomy and clinical nomenclature, the characteristics of dynamic and evolutionary processes in each of the subsystems is presented: quantitative ratio data are given, ways and methods of formation are identified, the role and place of eponyms in medical phenomena and objects are determined, the structural features of these terminological units are described.

Much attention is paid to the process of transforming proper names into common words. The processes of transition of proper names into common names, which occur in medical terminology, differences of propriatives and appellatives in functions, properties, mechanism of development, essence and linguistic features, context, etymology and translation are studied.

Key words: medical terminology, proper names, common words, onyms, eponymous terms.

Постановка проблеми. Найменування з власними назвами як невід'ємними компонентами – це важлива складова сфери медицини і є основою для утворення значної кількості медичних термінів. Власні назви (оніми) як специфічні мовні одиниці мають диференційні ознаки, характерні для всього класу пропріативів, певних розрядів власних назв або окремих номінацій. Дискусія навколо знакової природи онімів, їх семантики, яка триває в ономастиці й донині сприяла розробці

різних класифікацій власних назв, що сягають ще античних часів. Різні критерії закладалися в основу класифікації онімів (Т. Гоббс, Г. Лейбніц, К. Лінней, Дж. С. Мілл). З'ясування особливостей онімів, засвідчених у їх творенні, семантиці, відмінюванні, функціонуванні тощо, є безпосереднім завданням ономастичних студій протягом тривалого періоду вивчення онімної лексики. Праці вітчизняних і зарубіжних учених на сучасному етапі лінгвістичної науки звертають особливу увагу на питання систематизації власних назв, що пов'язано з його важливістю як своєрідного індикатора, який свідчить про рівень розвитку ономастики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Активне обговорення цієї проблематики припадає на 70-роки ХХ століття. Так, зокрема у працях А. В. Суперанської [4, с. 144–145] пропонується предметно-номінативна класифікація, в якій наявні позначення класів різних об'єктів і відповідні їм ономастичні розряди. Нею окреслені оптимальні критерії для класифікації онімів: 1) реально існуючі імена; 2) об'єкти, створені фантазією людей, або імена вигаданих предметів; 3) об'єкти, існування яких передбачається, але ще не доведено; 4) об'єкти, створені творчістю художника. О. Ю. Карпенко з позицій когнітивної ономастики залежно від типів денотатів, способів їх пізнання й номінації, ментального лексикону встановила дев'ять фреймів онімної лексики [2]. Торчинський М. М. досліджував співвідношення між структурними і денотатно-номінативними розрядами пропріальної лексики [5]. У низці найновіших класифікацій ономастичного матеріалу (Д. Г. Бучка, В. А. Ніконова, Н. В. Подольської та інших учених) обгрунтовано основні засади групування власних назв, однак і до сьогодні немає єдиних, загальноприйнятих стандартів їх поділу на певні розряди. Це стосується і структурної типології онімів. Нинішня ономастика дійшла визначних здобутків в галузі етимології та етноісторичної реконструкції. Проблему ономастики у сфері медицини досліджували І. М. Матяшин, Р. І. Стецюк, Г. Н. Топоров, Л. В. Хиль, М. Н. Чернявський та інші.

Водночас засвідчено, що класифікаційні схеми, призначені для їхнього обслуговування, вимагають удосконалення, оскільки наявні на сьогодні типології онімів не відповідають передусім вимогам комплексності, а основним недоліком названих та інших систематизацій онімної лексики є, по-перше, їх неточність і недостатня глибина, по-друге, змішування різних аспектів і рівнів ономастичних досліджень. Потреба розробити нові засади систематизації онімної лексики на основі денотатно-характеристичних, етимолого-словотвірних і функціональних ознак, що дозволить уніфікувати визначальні типи пропріативів, зумовлює **актуальність теми** дослідження.

Мета дослідження – систематизація медичних пропріативів на основі таких визначальних ознак, як денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості.

Завдання дослідження:

- проаналізувати шляхи виникнення пропріативів та способи формування пласту онімної медичної лексики, визначити найпродуктивніші моделі їх побудови;
- виявити специфічні ознаки онімів та визначити їх статус у національних онімних системах англійської та української мов;
- описати лексико-семантичні характеристики медичних термінів з онімних компонентом;
- дослідити процеси перетворення власних імен в загальні назви, які відбуваються і в медичній термінології, відмінності пропріативів та апеліативів у функціях, властивостях, етимології та перекладі.

Методологія дослідження ґрунтується на положеннях про взаємозв'язок мови, мислення і реалії довкілля, діалектичний підхід до мови як до цілісної і взаємопов'язаної системи, що перебуває у постійному розвитку та русі, усвідомлення мови як суспільного явища; на філософських універсалиях про взаємозв'язок і специфіку стосунків між змістом і формою, суб'єктивним та об'єктивним, емоційним і раціональним, загальним і частковим. У роботі використовувалися методи: *класифікації і систематизації, описовий* із використанням етимологічного, словотвірного та інших прийомів, *порівняльний* (при зіставленні певних ознак пропріальних одиниць). Крім того, використовувалися методи та прийоми, прийняті у власне ономастиці та стилістиці, як то: текстологічний та стилістичний аналіз, класифікація ономастичного матеріалу, структурний, етимологічний та словотвірний аналіз, аналіз варіантів імен, синтез та виявлення закономірностей.

Виклад основного матеріалу. За ознакою називання предмету як індивідуального або як представника цілого класу всі іменники поділяються на власні (оніми) та загальні. На даному етапі у дослідників залишається багато підстав для дискусії відносно спільних рис та розбіжностей між значеннями власних і загальних назв. Незважаючи на ці розбіжності всі дослідники погоджуються з можливістю переходу мовної одиниці з одного розряду в інший. А.В.Суперанська відмічає, що «Беззаперечною умовою будь-якого (повного чи часткового, ситуативного) переходу власного імені в загальне слово є те, що денотат повинен бути відомим» [4, с. 117].

Існують дві точки зору на зв'язок власних та загальних найменувань:

розмежування між власними та загальними іменами не абсолютне (Л. А. Булаховський, В. А. Ніконов); розмежування абсолютне, тому що ніяких «проміжних явищ між власними та загальними іменами не існує» (Ю. А. Карпенко). Проміжними словами, тобто такими, що знаходяться між власними та загальними найменуваннями, лінгвісти вважають етноніми (найменування націй, народів, народностей, племен і т. і.). Одні дослідники мови відносять їх до ономастики, інші – до апеліативної лексики.

Мова медицини – це специфічна мова. Немає спеціального підрозділу лінгвістики, що вивчає медичну мову. Власні імена як терміни в галузі медицини використовуються тільки спеціалістами в певній сфері медицини як терміни, зрозумілі в основному тільки їм. Значна частина медичної термінології представлена епонімічними термінами. Епонім (грец. *εponυμος*, *εpι* «після» + *οποτα* «ім'я») = «той, що дає своє ім'я». У науці епонім – назва явища (наприклад, хвороби), поняття, структури або методу по імені людини, що вперше виявила або описала їх (набряк Квінке, закон Вакернагеля, символ Кронекера і т. п.). Частіше всього такі терміни вживаються для позначення хвороб на честь лікаря, який вперше описав стан хворої людини (*Charcot's disease* – хвороба Шарко, нейропатична артропатія, вперше описана в 1869 році Жан-Мартеном Шарко) або хворобі надане ім'я людини, яка страждала від цієї хвороби (*Hagner disease* – гіпертрофічна остеоартропатія). Якщо епонім вживається для позначення хвороби, то найчастіше він вживається для описання симптому, синдрому, фактора, тесту, аномалії, яким надається ім'я на честь лікаря-винахідника. Епонімічні терміни не зовсім нове явище в медицині. Вони були відомі ще в часи Галена (приблизно 2-ге століття до н.е.). Більш широке вживання почалося в першій половині

19 століття. Відомо, що найбільша кількість епонімів існує в ревматології та неврології. За даними М. М. Чернявського, на долю термінів-епонімів в неврології припадає до 30 % від загальної кількості термінів [6, с. 410–425]. Але перші епоніми з'явилися в анатомії. За підрахунками В. І. Лисенко [6] у терміносистемі анатомії словосполучки, до складу яких входять терміни-епоніми, складають 241 номінацію, що становить 3,6%.

Найчастіше епоніми виникають не в результаті наукового узагальнення, дослідження чи міжособистого спілкування, а як результат практичної діяльності медиків. Як результат роботи гастроентерологів виникли такі епоніми як *Balint's diet* – дієта Балінта, дієта для хворих епілепсією; *Giovanetti's diet* – дієта Джованетті, низькобілкова дієта; *Meulengracht's diet* – дієта Мейленграхта, дієта для хворих на виразку шлунку, ускладненою кровотечею; в результаті хірургічної практики з'явилися назви хірургічних інструментів: *Miculicz clamp* – зажим Микуліча, *Kocher's clamp* – зажим Кохера, *Luer's forceps* – зажим Люера, *Pean's forceps* – зажим Пеана, *Hartmann's forceps* – зажим Хартманна, *Halstead's forceps* – зажим Холстеда. Таким чином медичні епоніми увіковічують внесок певних медиків-практиків в розвиток медичної науки і практики. Епоніми – це найвищий ступінь визнання лікаря в науці. Окремі вчені зробили дуже великий внесок в розвиток медичної науки. Важко переоцінити внесок німецького мікробіолога Р. Коха (Heinrich Hermann Robert Koch, 1843-1910) в розвиток бактеріології та епідеміології. На його честь з'явилися такі епонімічні терміни як *Koch's tuberculin* – туберкулін Коха, *Koch's bacillus* – паличка Коха (*tuberclebacillus*). Епонімічні терміни виникають під час опису складних, неоднозначних явищ в тих галузях медицини, в яких практична діяльність часто передре науковим дослідженням та класифікаціями.

В галузі медицини імена вчених та лікарів-практиків, які першими надали опис або відкрили певне медичне явище складають найбільшу по кількості групу. Не дивлячись на пропозиції деяких вчених, зокрема Д. С. Лотте, обмежити вживання епонімічних термінів, бажання зберегти ім'я вченого для нащадків призводить до широкого розповсюдження епонімів в різних галузях науки, зокрема і медицини.

Мова живе життям того покоління, при якому вона існує. Змінюються покоління і змінюється мова. Власні імена переходять в загальні слова, загальні слова стають власними, існують періоди, коли навіть не можна визначити до якої категорії належить те чи інше слово. Мова галузі медицини також підкоряється законам загальної мови, яка являє собою рухоме утворення, чії одиниці мають властивість переходу з однієї підсистеми в іншу. Процеси перетворення власних імен в загальні назви відбуваються і в медичній термінології. Дане явище назване «апелятивация», при якій власна назва втрачає ряд притаманних йому в мові властивостей, які стають несуттєвими, і починає вживатися в якості загальної назви.

Різниця між власними іменами і загальними іменниками непостійна і рухлива: імена загальні легко стають власними найменуваннями, а власні імена часто використовуються для узагальненого позначення однорідних предметів і стають при цьому загальними. Більш того, з переходом власного імені в разряд загальних слів, відбувається поступове набуття ним понятійності [7, с. 317-319].

Якщо перехід імені в апелятив відбувається без афіксації, тобто без використання словотворчих засобів, то такий перехід називається деонімізацією. У медицині прикладами такого переходу можуть слугувати теоніми (власні імена божеств): *Panacea* – Панацея, древньогрецька богиня [грец. *Panakeia*], власне ім'я якої перейшло в загальне слово *panacea* – панацея, універсальні ліки; вживалося також як старовинна назва цілющих трав або їхнього соку. *Asclepius* (*Aescularius*) – древньогрецький бог медицини Асклепій, Ескулап. В наш час загальне слово *eskuapian* вживається як жартидлива назва лікаря; загальне слово *asclepion* (мн. *asclepia*) має значення асклепій – один із ранніх грецьких храмів для лікування; *Hygiene* – древньогрецька богиня здоров'я Гігієя, донька Асклепія. В наш час слово *hygiene* широко вживається в значенні *gigiēna* – наука про здоров'я та його збереження. *Narcissus* – персонаж древньогрецької міфології, який закохався у власне відображення у воді, Нарцис. Загальне слово *narцис* означає самозакохану людину. *Hypnosis* – грецький бог сну, загальне слово *hypnosis* – гіпноз, стан зміненої свідомості, звичайно викликаний штучно.

Під час трансформації власних імен в загальні слова забуваються і онім і епонім. Причиною забування і власного імені і вихідного епоніму стає те, що епонім втрачає свою функцію індивідуалізації предмету. Ніхто не стане шукати зв'язок загальних слів *venereal diseases* – венеричні хвороби, *venereology* – венерологія, *venereal dispensary* – вендиспансер з ім'ям римської богині любові та краси Венери. В загальноновживаній мові не кожен пам'ятає про відкриття німецьким вченим В. К. Рентгеном (Wilhelm Konrad Rontgen) радіоактивного випромінювання (1895р.) коли використовують терміни *roentgenograph* – рентгенограма, *roentgenology* – рентгенологія, *roentgenologist* – рентгенолог, назву одиниці випромінювання *roentgen* – рентген та ще багато термінів, що відносяться до медичного обладнання та медичних обстежень пацієнтів.

В медичній термінології англійської мови можуть переходити в загальні слова епонімічні терміни, що складаються з одного власного імені. Перехід медичних епонімів, що складаються з двох чи більше власних імені, бо коли власне ім'я вживається у присвійному відмінку є просто неможливим.

Спостерігається перехід деяких топонімічних медичних термінів в загальні слова. Термін *Ebola virus* отримав свою назву відповідно до місця (Демократична республіка Конго на річці Ебола), де він був вперше виділений в 1976 році. З 2002 року перейменований в *ebolavirus* (написання разом і з маленької літери). Зараз називається *Zaire ebola virus*.

При трансформації власних імен в загальні слова останні можуть:

- *означати явища*. Найчастіше для цього вживається суфікс *-ism*: *daltonism* – термін, який використовують для позначення порушеного сприйняття червоного і зеленого кольорів; явище, назване на честь вченого Джона Дальтона (John Dalton, 1766-1844); *mongolism* – від власного найменування *Mongol*, застаріле позначення синдрому Дауна; *darwinism* – теорія еволюції, згідно з якою вищі організми розвиваються з нижчих шляхом природного відбору, походить від власного імені *Charles Robert Darwin* – англійський біолог;

- *називати галузь науки*. Такі загальні слова утворюються частіше всього за допомогою суфіксу *-ology*: *venereology* (венерологія – галузь медицини, що вивчає захворювання, які передаються статевим шляхом) походить від імені богині Венери (лат. *venus*, род. відм. *veneris* «тілесна любов»);

- *танатологія* (система поглядів на причини смерті) походить від власного імені *Tanatos* – бога, який уособлював смерть;
- *утворювати означення*. В таких випадках вживаються суфікси *-ian*, *-al*, *-ic*: *parkinsonian facies* – паркінсона обличчя – незворушний маскоподібний вираз обличчя з нечастим кліпанням; *parkinsonian syndrome* – синдром Паркінсона; *venereal*

disease – венерична хвороба; *aesculapian* – такий, що стосується бога медицина або мистецтва медицини; *narcissistic* – самозакоханий, такий, що стосується нарцисизму чи характеризується ним; *hypnotic* – гіпнотичний; такий, що стосується природи гіпнозу або гіпнотизму; речовина, здатна викликати сон; *somnific* – снодійний засіб;

- *давати характеристику людей: Down* – загально вживане слово *down* означає «людина з вродженою патологією – синдромом Дауна». John Down – англ. лікар (1828 – 1896) вперше описав в 1866р. симптоми хвороби, яка була названа на його честь *Down syndrome* or *Down disease*;

- *означати інструменту: kocher* – кохер, скорочення від *Kocher's forceps* – щипці Кохера, вживається як сленгове слово хірургами;

- *бути частиною складного слова: hypnogenesis* – гіпногенез, *hypnotherapy* – гіпнотерапія, використання гіпнозу при лікуванні захворювання; латинський еквівалент слова *Hipnosis – Somnus. Somn(i)* стало частиною складних слів, що вказує на відношення до сну: *somniloquism* – розмова уві сні, *somnolence* – сонливість, дрімота або сон, особливо надмірні;

- *означати професію*, такі слова утворюються за допомогою суфікса *-ist*: *hypnotist* – гіпнотизер – той хто викликає гіпноз;

- *утворювати дієслово*. Для утворення дієслова вживається суфікс *-ize*: *tohypnotize* – гіпнотизувати, вводити в стан гіпнозу; *tokocherise* – операційна технологія вскривання дванадцятипалої кишки при виразках. Термін походить від імені Еміля Теодора Кохера – швейцарського хірурга (1841-1917), який присвятив своє життя дослідженням в галузі фізіології;

- *утворювати віддієслівний іменник* за допомогою суфікса *-ion*: *hypnotization* – гіпнотизування – викликання гіпнозу.

Загальні слова на відміну від власних мають і граматичні відмінності. Граматичні відмінності власних імен і загальних слів пов'язані категорією числа. Власні імена можуть мати форму тільки однини. Загальні слова можуть утворювати форми як однини так і множини (*condom – condoms, hypnotist – hypnotists*); можуть мати при собі означення *postencephalitic parkinsonism* – постенцефалітичний паркінсонізм; *syphilis: cardiovascular* – кардіоваскулярний сифіліс; *cerebrospinal* – цереброспінальний сифіліс; *congenital* – вроджений сифіліс; *primary* – первинний, ранній сифіліс; *secondary* – вторинний сифіліс; *tertiary* – третинний сифіліс; *hygiene* – може мати при собі означення *dental, industrial, radiation* і т.і. [1].

Висновки. Дослідження показало, що незважаючи на тенденцію переваги описових термінів, великі групи епонімічних термінів активно вживаються в різних підсистемах медичної термінології і несуть в собі імена людей, увіковічуючи ім'я вченого для майбутніх поколінь. Частіше всього такі терміни вживаються для позначення хвороб на честь лікаря, який вперше описав стан хворої людини. Переважна кількість епонімів існує в ревматології та неврології.

Найбільш поширеним шляхом виникнення та способом формування пласту епонімічних термінів у підмові медицини української та англійської терміносистем є результат практичної діяльності медиків, а не результат наукового узагальнення чи дослідження.

В медичній термінології спостерігається процес трансформації власних імен в загальні слова. Шлях переходу оніма в апелятив може бути без афіксації та за допомогою суфіксів. При трансформації власних імен в загальні слова останні можуть: означати явища, називати галузь науки, утворювати означення, означати інструменти, бути частиною складного слова, означати професію тощо. Загальні слова на відміну від власних мають і граматичні відмінності. Граматичні відмінності власних імен і загальних слів пов'язані категорією числа.

Епоніми постійно привертають увагу лінгвістів для вивчення їх походження, значення, класифікації. Епонімічні терміни широко вживаються для позначення нових явищ в науці, особливо в країнах, які є провідними в галузі медичних досліджень, що є доказом розвитку сучасної медицини. Використання епонімів у колі вузьких фахівців забезпечує швидке розуміння ситуації картини, передає спадкоємність знань, відображає основні етапи розвитку науки.

Література:

1. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда : В 2-х т. Львів : «НАУТЛУС», 2002. 2688 с.
2. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 377 с.
3. Лисенко В. І. Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології. *Вісник Нац. університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2009. № 648. С. 66–70.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
5. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 502 с.
6. Чернявский М. Н. Краткий очерк истории и проблемы упорядочения медицинской терминологии: энциклопедический словарь медицинских терминов / гл. ред. Петровский Б. В. Москва : Советская энциклопедия, 1984. Т. 3. С. 410–425.
7. Чернявский М. Н. Дифференцированный подход к синонимии в русской медицинской терминологии: теоретические и практические аспекты. *Проблемы упорядочения медицинской терминологии*. Москва : Советская энциклопедия, 1984. С. 350.